

COMUNICACIÓ

Conrad Vilanou (Universitat de Barcelona): *L'ombra de Juvenal*

Sovint s'ha dit que les figures de Sòcrates i Hipòcrates (ambdós del segle v aC) no s'havien de donar separatament, perquè si el primer va tenir cura de l'ànima, el segon es va preocupar de la cura del cos. Aquesta tradició que troba en l'aforisme de Juvenal *mens sana in corpore sano* un inequívoc punt de referència, va experimentar a partir del Renaixement una espècie de fusió a través del metges-filòsofs que –en defensar la unitat psicossomàtica– es van preocupar de les qüestions relatives a la salut en la doble perspectiva de l'atenció físico-corporal i psíquico-filosòfica. Tanmateix, aquesta realitat ofereix una dimensió pedagògica en el sentit que aquests metges-filòsofs –estudiats a casa nostra per Tomàs Carreras Artau i Alexandre Sanvisens¹– volien conduir i guiar la vida

I. T. CARRERAS ARTAU, *Médicos-filósofos españoles del siglo XIX*. Barcelona: CSIC, 1950; CARRERAS ARTAU, T., *Estudios sobre médicos-filósofos españoles del siglo XIX*. Barcelona: CSIC, 1952; SANVISENS, A., *Un médico-filósofo español del siglo XVIII: el doctor Andrés Piquer*. Barcelona: CSIC, 1953. Uns mesos abans de la seva mort –esdevinguda l'any 1995– el professor Alexandre Sanvisens va programar un curs de doctorat que s'havia d'impartir en el Departament de Teoria i Història de l'Educació de la Universitat de Barcelona sobre *El paper psicopedagògic dels metges-filòsofs catalans*, amb els següents punts a desenvolupar: 1) La tradició mèdico-filosòfica d'Arnau de Vilanova; 2) Trajectòria humanístico-mèdica fins a Andreu Piquer. L'hipocratism. Els anatòmics Virgili i Gimbernat; 3) Dos illencs universals: Mateu Josep Orfila i Josep Miquel Guàrdia; 4) La inclinació positivista de Pere Mata. El polifacisme de Josep de Letamendi; 5) Visió empírica i científica de Ramon Turró. Psicologisme; 6) L'antropologia mèdico-filosòfica en el segle xx. August Pi i Sunyer. Emili Mira. Ramon Sarró, la psiquiatria. Postura cibernetica de Santiago Montserrat. S'hi pot afegir que en la presentació d'aquell curs –que malauradament no es va poder impartir per motius de salut– el doctor Sanvisens manifestava el sentit del curs: «Es tracta de desenvolupar un curs resumit sobre la dimensió psicopedagògica i potser socio-pedagògica dels metges-filòsofs que han sobresortit a Catalunya. La tradició ens porta cap a les fonts medievals, on destaca, en el segle xiv, la gran figura d'Arnau de Vilanova. Travessem més tard l'esclat humanista, amb

de les persones, contemplada des del triple vessant físic, intel·lectual i moral. Ara bé, aquesta tradició ha estat reformulada en diferents moments de la història, sobretot a partir del segle XIX quan la vida a l'aire lliure a redós de l'empirisme, del naturalisme i del vitalisme va promoure la higiene, l'exercici físic i la preocupació per la salut integral de la persona.

1. La sàtira X: *mens sana in corpore sano*

És ben sabut que Juvenal va encunyar un seguit de frases cèlebres entre les quals destaca l'aforisme de *mens sana in corpore sano* (Juv. 10, 356), expressió que apareix –igual que la de *panem et circenses*– en la sàtira X. Les seves sàtires, escrites al tombant del segle I de la nostra era, reflecteixen la societat del seu temps, alhora que exerceixen una dimensió crítica en fustigar els abusos socials, com el gust pel diner i el poder de les noves classes socials que havien fet fortuna en la Roma imperial. Juvenal –tal com recorda Manuel Balasch en la introducció a les *Sàtires* (volums 138 i 139 de la col·lecció Bernat Metge)– és un autor no solament moral, sinó també preocupat per inculcar als seus lectors una noble moralitat que, lluny de lloar públicament la Roma imperial, en denuncia els vicis. D'alguna manera, Juvenal –un enamorat de la virtut– reclama una mena de retorn als orígens de la Roma arcaica, quan dominava una vida austera que encara no havia estat pervertida pels èxits militars de l'expansió romana.

les moltes tendències que es creuen en el Renaixement. Ja en el segle XVIII, ens importa la personalitat d'Andreu Piquer i el corrent hipocràtic per ell impulsat. Cal fer esment també dels anatòmics Pere Virgili i Antoni de Gimbernat. Passant al XIX, ens trobem primer amb dos illencs universals, que feren vida a França, Mateu Josep Orfila i Josep Miquel Guàrdia, i després amb la figura, un xic controvertida de Pere Mata, més aviat amb inclinació positivista, i sobretot amb la personalitat plural, fortament impregnada d'humanisme i d'hipocratismes, que és el polifacètic Josep de Letamendi. Entre el XIX i el XX, amb molta influència en aquest últim segle, veiem sobresortir el gran metge-filòsof del coneixement Ramon Turró. I en ple segle XX ens trobem amb la forta personalitat d'August Pi i Sunyer, influent metge-antropòleg, i, un xic més tard, amb el psicòleg afectivista Emili Mira i amb el psiquiatre, també metge-psicòleg, Santiago Montserrat, que ha contribuït al coneixement de la Cibernètica al nostre país.»

De fet, sota la influència d'un cert estoïcisme eclèctic –és a dir, que s'aiguabarreja amb altres corrents de pensament– l'argument de la sàtira X critica la vanitat i la vanaglòria humanes. El tema de la sàtira és ben conegut: quan hom va al temple demana als déus favors que ens allunyen de la felicitat i que ens arrossegueu pel pedregar de la perdició. Tant és així que, quan hom sol·licita el favor de les divinitats, no s'atura a meditar sobre el que demana, perquè la fortuna és una cosa efímera; més encara, quan en una època de decadència, el poble –en plena exaltació de la pompa del circ, la *pompa diaboli* per els cristians (Tertul·lià)– només reclama dues coses: pa i circ (Juv. 10, 81).

Tothom persegueix el poder, els joves cerquen la glòria dels grans retòrics, sovint hom recorda els triomfs gloriosos dels grans herois, comunament les fantasies ens ofusquen, però tot això és fugisser. Fet i fet, l'ésser humà és voluble, fins al punt que la gran lliçó que ens proporcionen les malalties i la mort és que les coses –i sobretot els honors i la fama– són sempre passatgeres. D'aquí que l'únic que és lícit demanar als déus és una ment sana en un cos sa (*orandum est ut sit mens sana in corpore sano*), puix s'equivoquen tots aquells que, en ignorar el que més els convé, insisteixen en coses que malbarataran llur vida. En realitat, només es pot demanar que hom tingui temor a la mort, que sapiguem gaudir dels béns de la naturalesa, que ens allunyem de la maldat, en fi, que hom suporti amb dignitat els treballs i les calamitats de l'existència, és a dir, que hom sigui digne d'una vida virtuosa.

2. Coubertin i l'ideari olímpic

Fa la impressió que Coubertin (1863-1937) considerava que els Jocs Olímpics podien esdevenir quelcom semblant a una religió. Ben mirat, Coubertin, sota la influència del moviment *Muscular Christianity* –que va cristianitzar durant l'època victoriana el famós aforisme de Juvenal,– va bastir el seu ideari olímpic. És lògic, doncs, que Coubertin insuflés al seu projecte –anunciat des de la tribuna de la Sorbona el divendres 25 de novembre de 1892, preludi dels primers Jocs Olímpics de l'era Moderna (Atenes, 1896)– d'una inequívoca voluntat religiosa, que es reflecteix en diferents moments de la seva voluminosa obra escrita, sobretot quan es refereix expressament a la *religio athletae*.

Coubertin –un historiador que mirava el passat per rescatar els valors de la tradició hel·lènica a fi d'apaivagar l'activitat frenètica moderna– considerava que, si bé el progrés tècnic havia fet molt per al desenvolupament de la humanitat, l'esport ofería un horitzó ple de possibilitats per tal de rectificar el rumb d'un món que proclamava el valor omnímode de la ciència positiva que havia arrelat amb força a la mateixa Sorbona. Dit amb altres paraules: l'ideari olímpic constituïa una ferma possibilitat per a orientar el curs de la història a partir d'una solució pedagògica que gira al voltant del lema *mens fervida in corpore lacertoso*, això és, promoure un esperit ardent en un cos musculós, fórmula que havia de substituir la coneguda expressió de Juvenal.

Així, doncs, l'esport va entrar en la cultura moderna amb una clara vocació pedagògica, a manera d'un veritable programa de regeneració social en proclamar valors clarament moderns com ara l'exercici físic, el gust per l'aire lliure, la higiene i la companyonia, sense negligir que l'esport era presentat com la millor fórmula per a prevenir la malaltia i l'antídote per a combatre les xacres socials (alcoholisme, prostitució, malalties venèries) que, a les darreries del segle XIX, afectaven especialment el jovent. A això cal afegir-hi que la divulgació de l'esport va comportar l'extensió d'una moral estoica que destaca la dimensió agonística de l'entrenament i de la competició esportiva. Tant és així que l'exaltació de la lluita i del sacrifici fou presentada com un element clau per a la formació humana, de manera que es va fer famosa aquella expressió –sovint mal interpretada, però que atresora una inequívoca voluntat pedagògica– que diu que el més important és, justament, el fet de concórrer en la competició esportiva. No en va, en ocasió dels Jocs Olímpics de Londres (1908), el bisbe anglicà de Pennsilvània, Ethelbert Talbot, va pronunciar aquelles paraules que recorden que el més important és precisament participar, afirmació atribuïda erròniament a Coubertin: «En aquests Jocs, més que guanyar, l'important és participar, com en la vida és més transcendent la manera com es lluita que la victòria que es pugui aconseguir». Després d'aquesta intervenció que remarca una ètica agonística que serveix per a fortificar la voluntat i el caràcter, Coubertin va assumir l'esperit d'aquest comentari, bo i adaptant-lo fins al punt d'encunyar un lema olímpic que diu que «és més important participar que no pas vèncer».

A gratcienc, podem dir que aquesta postura sintonitza amb aquella divisa formulada el 17 de març de 1891 pel pare dominic Henri Didon (1840-1900) en l'acte de lliurament dels premis anuals del col·legi Albert el Gran, a Arcueil, a les rodalies de París, que es resumeix en aquells tres mots que avui sintetitzen la filosofia olímpica: *Citius, Altius, Fortius*, això és, més ràpid, més alt, més fort, fórmula que no és més que una invitació a l'esforç i a la superació contínua. Al seu torn, Coubertin en el seu ex-libris –coronat per un temple clàssic– inclou la següent fórmula: *voir loin, parler franc, agir ferme*. En darrer terme, el que forma és sempre la preparació per a la competició esportiva al marge del resultat –positiu o negatiu, derrota o victòria– que es doni.

Altrament, Coubertin supera el tradicional dualisme antropològic –que reconeix en l'home l'existència del cos i de l'ànima–, bo i defensant una antropologia triàdica segons la qual en l'home es detecta la presència del cos, de l'esperit i del caràcter, de manera que aquest darrer no es forma a partir de l'esperit, sinó justament a través de l'exercici corporal. En qualsevol cas, tot s'ha d'articular equilibradament, això és, per mitjà d'una eurítmia que ha de dominar –com succeïa en l'antiga Olímpia– totes les coses: la vida individual i social, sense oblidar tampoc l'art. No en va, la història de l'art de Winckelmann que va afaïçonar durant el segle XVIII una cosmovisió estètica que es pot resumir en l'expressió *mens sana in corpore pulchro*, bo i adaptant altre cop l'aforisme de Juvenal. Al cap i a la fi, mercès a aquesta visió harmònica de les coses –manifestació d'una cosmovisió eurítmica–, l'olimpisme vol vivificar totes les coses –i, en conseqüència, l'educació– a partir de l'exemple de la civilització grega llegida des d'una perspectiva apol·línica que emfasitza l'harmonia i l'equilibri, això és, l'ordre enfront del caos i la dissonància.

3. Emili Mira i la unitat psico-bio-social

En els darrers temps s'ha produït una lenta però inexorable recuperació del nom d'Emili Mira i López (1896-1964), metge i psiquiatre que també es va preocupar de l'educació física i que fou un dels pioners de la psicologia de l'esport. Malauradament, el seu nom fou silenciats –i a vegades difamat– durant gairebé tot el període franquista, quan es va fer córrer una llegenda negra sobre la seva acció durant la Guerra Civil. En els últims anys, emperò,

hem assistit a una recuperació i revisió de la seva figura històrica, que ofereix una perspectiva certament polièdrica, en una amplitud d'horitzons que no és dispersió sinó que –globalment considerada– s'adreça vers un únic punt: la recerca del benestar i l'harmonia de l'individu (la seva salut integral, psicofísica), encastada en el medi social.

D'aquí que l'obra del doctor Mira es pugui llegir des de la perspectiva de la psicologia experimental, la psicologia jurídica, la psicologia de guerra, l'orientació professional, la psicotècnia, la psicopedagogia, la psiquiatria, la psicoanàlisi entesa com a mètode d'exploració, doctrina i teràpia, sense oblidar el camp de l'assistència psiquiàtrica. Tant és així que es considera que el Dr. Mira i López és la figura més destacada de l'àmbit de la psiquiatria, la psicologia i la psicotècnica hispanoamericana del segle xx. N'hi ha prou de dir que l'any 1968 els historiadors Annin, Boring i Watson van publicar els resultats d'un estudi dirigit a identificar els autors més influents en la història mundial de la psicologia durant el període 1600-1967. L'estudi establia una llista de 538 noms, entre els quals només hi havia dos científics espanyols: Santiago Ramón y Cajal i Emili Mira i López. Altrament, s'ha de fer esment que el seu test *Psicodiagnòstic Miokinètic* (PMK o test de Mira), presentat davant la Royal Academy of Medicine de Londres en 1939, ha estat objecte de més de 300 estudis i tesis doctorals i continua aplicant-se amb èxit en diversos països.

La seva arrel etimològica (la miopsiquis fa referència a *mios*, múscul, i *psique*, ment) ens posa en la pista que aquest test estableix el diagnòstic psíquic a través de les peculiaritats de certs moviments realitzats pel subjecte. D'aquí el nom de la prova: psicodiagnòstic miokinètic, és a dir, diagnòstic psicològic per mitjà dels moviments musculars. El seu fonament teòric és allò que es coneix com a teoria motriu de la consciència, d'acord amb la qual tota intenció o propòsit de reacció s'acompanya d'una modificació del to postural que tendeix a afavorir els moviments destinats a l'obtenció de l'objectiu i a inhibir els moviments contraris. En realitat, aquest test fou concebut inicialment per a fer-lo servir en l'orientació professional, però finalment s'ha convertit en un test de personalitat. Un dels mèrits d'aquesta prova rau en el fet que Mira buscava un test que no pogués ser objecte de frau o simulació per part de l'individu examinat, de manera que va estructurar una prova

d'expressió gràfica (lineogrames, ziga-zagues, escales i cercles, cadenes, lletres, etc.) per tal de captar les seves peculiaritats de temperament i caràcter.

Ara bé, més enllà de la significació d'aquest test conegut arreu del món, cal destacar que el Dr. Emili Mira fou el més convençut defensor de la unitat psicosomàtica i que va propugnar, en una visió certament molt àmplia, la concepció psico-bio-social de la persona, fins a l'extrem de defensar que «no hi pot haver individu sa en una societat malalta». Tant és així que el vell aforisme encunyat per Juvenal s'hauria de substituir per la fórmula *mens sana in societate sana*. Partint d'aquesta premissa, Mira considera que la somatoteràpia (teràpia del cos) ha d'actuar fusionada amb la psicoteràpia (teràpia de la ment) en una sola unitat, per tal d'aconseguir el restabliment de la salut o normalitat biològica, «concebuda com el més perfecte equilibri dinàmic que es pot obtenir entre les propietats de l'Ésser i la més gran eficàcia que es pot aconseguir en les seves reaccions». Cap de les dues actituds, aïllades, no és eficaç; l'individu humà requereix sempre un tractament integral i integrador; la medicina requereix una constant i adequada imbricació de tots dos recursos, és a dir, de les armes psicològiques i de les bioquímiques i fisicoquímiques. Per això al final de la seva vida, tot i que sempre havia donat per fet que qualsevol medicina havia de ser psicosomàtica, va propugnar un concepte encara més ampli, el de medicina integral o eubiàtrica (del grec *eu*, bé, i *bios*, vida), la medicina que ensenya a viure bé perquè al món només es pot declarar una sola guerra: la lluita contra la infelicitat i la mort.

Molt probablement es poden detectar en aquest plantejament els postulats de la unitat funcional d'August Pi i Sunyer i el principi de l'osmosi de Cannon –que fou investit doctor *honoris causa* de la Universitat de Barcelona al desembre de 1938–, que tanta influència van exercir a Catalunya. Per aquests viaransys, Mira va arribar a la conclusió que si la salut deriva d'una harmonia en el funcionament de tots els òrgans, llavors la medicina integral necessita la col·laboració de tothom i, en conseqüència, dels educadors i pedagogs. Així, doncs, Emili Mira va fomentar una visió integral de la medicina certament innovadora en definir el malalt com tot «aquell individu que pateix o fa patir», de manera que l'objectiu de la ciència mèdica no és altre que la supressió del

patiment humà, ja sigui degut a causes físiques, psíquiques o socials.

Aquesta convicció el va dur a pronunciar-se sobre la necessitat que la classe mèdica s'impliqués en la resolució dels problemes socials influint en els òrgans polítics i socials, bo i adaptant una actitud que el va comprometre políticament i socialment. No endebades, Mira fou un dels fundadors l'any 1923 de la Unió Socialista de Catalunya, alhora que sempre es mantingué fidel a la Segona República. Director de l'Institut d'Orientació Professional de la Generalitat de Catalunya, professor del Seminari de Pedagogia de la Universitat de Barcelona, codirector juntament amb Joaquim Xirau de la *Revista de Psicologia i Pedagogia* (1933-1937), va ser durant els anys de la Guerra Civil director de l'Institut d'Adaptació Professional de la Dona i en 1938 va ser nomenat cap dels Serveis Psiquiàtrics de l'Exèrcit de la República Espanyola, amb rang de tinent coronel.

4. A tall de cloenda

Hem vist com el famós aforisme de Juvenal recull la tradició del dualisme antropològic que presenta la vida a manera d'una síntesi entre cos i ànima. Sobre la base d'aquesta tradició—herència d'una història que des de Plató dona sentit a la cultura occidental—hem revisat algunes reformulacions d'aquell vell aforisme que replantegen, des d'un enfocament triàdic, la presència d'un tercer element, ja sigui el caràcter en el cas de Coubertin, ja sigui la societat en el cas de Mira. Més enllà de l'estructura d'aquestes articulacions triàdiques, el que destaca és l'afany d'unitat—de la unitat orgànica i funcional o, cosa que és el mateix, la presència d'una estructura interrelacionada— que des de l'antigor constitueix una constant, assumida pels metges, filòsofs i pedagogs que han insistit repetidament en el sentit integral de la vida humana, que, en conseqüència, s'ha d'afaiçonar com un tot equilibrat i harmònic.